

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ТАРАНГУЛ ІРИНА ЛЕОНІДІВНА

УДК [82,,19:821.14'02].09

**ЖІНОЧІ ОБРАЗИ В МІФОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРИ
(ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНІ АСПЕКТИ)**

10.01.04 – література зарубіжних країн

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі слов'янської філології та порівняльного літературознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Нямцу Анатолій Євгенович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, завідувач кафедри
слов'янської філології та порівняльного
літературознавства.

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, професор
Шалагінов Борис Борисович,
Національний університет „Києво-Могилянська
академія”, професор кафедри
літературознавства;

кандидат філологічних наук, доцент
Бандровська Ольга Трохимівна,
Львівський національний університет імені
Івана Франка, доцент кафедри світової
літератури.

Захист відбудеться „27” червня 2013 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої Вченої ради Д 26.001.39 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата (доктора) філологічних наук у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01030, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14, конференц-зал.

Із дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці імені М. О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58.

Автореферат розісланий „22” травня 2013 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Прушковська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Проблема функціонування традиції в художньому дискурсі національних літератур різних культурно-історичних епох завжди привертала й привертатиме увагу дослідників, адже однією із закономірностей духовного життя соціуму є активне сприйняття моральних цінностей минулого.

Переосмислення античного сюжетно-образного матеріалу в сучасному художньому процесі викликане бажанням знайти усталений зв'язок часів, орієнтуючись на універсальність конфліктів, закладених в античних творах. Сюжети легендарно-міфологічної генези містять у собі пам'ять про багатовіковий досвід розвитку людської цивілізації та інтенсифікуються в новому художньому контексті зазвичай тоді, коли суспільство потребує осмислення глибинних витоків екзистенційних суперечностей своєї доби.

В аспекті дослідження принципів переосмислення міфологічної традиції жіночі образи давньогрецької міфології займають одне з визначних місць. А. Є. Нямцу зазначає: “Принципова трансформація міфологічних жіночих образів не є специфічним аспектом світового літературного процесу, вона є органічною частиною більш загальних тенденцій переосмислення міфологічних традицій світовою культурою”¹. Актуалізація таких образів у новому контексті зумовлена їх універсальною здатністю адаптуватися до реалій іншого культурно-історичного континууму, а сконцентрований в них трансформаційний потенціал дає змогу фіксувати в новому художньому контексті незвичні семантичні зрушення усталеного міфологічного образу жінки, інколи протилежні традиційним нормам його сприйняття.

Актуальність досліджуваної теми в загальнотеоретичному аспекті полягає в тому, що вивчення особливостей функціонування образів легендарно-міфологічного походження є важливим аспектом сучасного літературознавства, що зумовлено процесами реміфологізації, деміфологізації, неоміфологізму, панміфологізму та

¹ Нямцу А. Е. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования) : [монография] / А. Е. Нямцу. – Черновцы : Рута, 2007. – С. 81.

ін., які супроводжують сучасний літературний процес ХХ–ХХІ ст. Митці слова дедалі частіше звертаються до сюжетів міфологічної генези для осмислення глибинних підмурків сучасної неоднорівної, нерідко трагічної історії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконане на кафедрі слов'янської філології та порівняльного літературознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича в руслі наукової школи “Загальнокультурні традиції в контексті світової філології” (номер державної реєстрації 0109U007728). Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор Няму А. Є.

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз характеру еволюції змістових характеристик міфологічних образів Антігони й Кассандри в національних літературах ХХ ст.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- простежити еволюцію диференційних характеристик образів Антігони й Кассандри на різних етапах оформлення міфологічного сюжету;
- окреслити семантично активні компоненти міфологічного сюжету для його майбутнього переосмислення;
- охарактеризувати основні тенденції функціонування образів Антігони й Кассандри в літературному контексті до ХХ ст.;
- з'ясувати функціональний вплив другорядних персонажів античної трагедії на зрушення традиційної семантики міфологічної героїні в сучасному художньому просторі;
- осмислити суголосність потенційної амбівалентної характеристики жіночих міфологічних образів Антігони й Кассандри екзистенційним суперечностям ХХ ст.

Об'єкт дослідження – літературний процес ХХ ст. у звертанні до античної літератури. Досліджено твори, що є знаковими для культурно-історичного періоду ХХ ст., у яких античні героїні Антігона й Кассандра стають символами сучасності й водночас уособленням збереження одвічних моральних істин (“Антігона” Ж. Ануйя, “Антігона” Б. Брехта, “Ісмєна” Я. Ріцоса, “Антігона” А. Бошо, “Антігона з півночі” Н. Габорович, “Антігона в Нью-Йорку” Я. Гловацького, “Скорботно Анастасія йшла” Д. Р. Попеску; “Кассандра” Лєсі Українки, “Кассандра” Г. Е. Носсака, “Кассандра” К. Вольф, “Тверде і м'яке” Н. Акуленко, “Тавро Кассандри”

Ч. Айтматова та ін.).

Предметом дослідження є тенденції переосмислення міфологічних образів Антігони й Кассандри, трансформаційний діапазон їх формально-змістових домінант у літературі різних культурно-історичних періодів.

Методи дослідження. Реалізація поставлених завдань вимагає застосувати такі методи дослідження: культурно-історичний, психологічний, герменевтичний, а також типологічний підхід. Використання цих методів забезпечує осмислення специфіки функціонування традиційних жіночих образів у різних національних літературах, тлумачення їх трансформованої семантики, виокремлення їх інтегральних і диференційних характеристик у різних художніх версіях.

Культурно-історичний метод дає змогу проводити паралелі й констатувати зв'язок між історичною ситуацією окремої епохи та залежним від неї характером функціонування сюжетно-образного матеріалу давньогрецького походження. Так, аксіологічні семантичні характеристики міфологічних образів Антігони і Кассандри відповідають естетичним запитам літератури ХХ століття, соціально-історичні умови якого потребують зображення героя – моделі поведінки в ситуації екзистенційного вибору. Герменевтичний метод застосовано для тлумачення трансформованої семантики жіночих образів Антігони і Кассандри, здійснюючи аналіз інтерпретації міфологічного сюжету.

Психологічний метод зумовлений дослідженням прояву внутрішніх суперечностей традиційного образу в новому контексті. Психологічний аналіз досліджуваних античних образів як на рівні протосюжета, так і в сучасних версіях дає змогу констатувати наявність внутрішніх морально-психологічних антиномій, що стали основою для багатьох сучасних версій переосмислення образів Антігони та Кассандри.

Типологічний підхід застосовано для визначення парадигми образів Антігони й Кассандри у творах письменників різних епох.

Методологічна основа дисертації зумовлена дослідженням міфологічних жіночих образів у таких аспектах: 1) аналіз загальнотеоретичних праць з міфокритики та міфопоетики, теорії традиційних сюжетів та образів (С. С. Аверінцев, В. Є. Багно, М. М. Бахтін, І. А. Бернштейн, О. С. Бушмін, Р. Вейман, О. М. Веселовський, М. Є. Грабар-Пассек, А. В. Гулига,

Д. В. Затонський, О. Ф. Лосєв, Є. М. Мелетинський, А. Є. Нямцу, Д. С. Наливайко, О. М. Фрейдєнберг, К. Г. Юнг та ін.); 2) використання праць дослідників античної міфології (А. Боннар, Г. В. Ф. Гегель, Ф. Ф. Зелінський, Т. М. Міллер, К. Г. Надарєйшвілі, В. Н. Ярхо та ін.); 3) дослідження інтерпретацій міфологічних образів Антігони і Кассандри в національних контекстах різних культурно-історичних епох (О. І. Білецький, Т. І. Гундорова, В. Лесик, А. Є. Людініна, С. П. Маценка, А. Є. Нямцу, Т. А. Шарипіна та ін.); 4) дослідження гендерної проблематики творів за участю жіночих міфологічних образів (В. П. Агеєва, Т. І. Гундорова, О. Забужко, Ж. Лакан, К. Міллет).

Наукова новизна отриманих результатів:

- здійснено комплексний аналіз характеру сприйняття образів Антігони і Кассандри в сучасному художньому контексті;
- окреслено чинники античних протосюжетів, які вплинули на принципи еволюції зазначених образів;
- проаналізовано форми та способи трансформації досліджуваного античного матеріалу;
- простежено роль другорядних персонажів античної трагедії у виявленні амбівалентних змістових домінант образів Антігони і Кассандри;
- розглянуто твори, які не мають літературно-критичного осмислення у вітчизняному літературознавстві.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає у визначенні основних тенденцій функціонування античних образів Антігони і Кассандри в національних літературах ХХ ст. Ці закономірності продуктивні в теоретичному осмисленні нових можливостей використання античного сюжетно-образного матеріалу в сучасному контексті.

Практичне значення визначено тим, що основні положення та висновки дисертації можуть бути використані в розробках навчально-методичних комплексів дисциплін “Історія зарубіжної літератури”, а також під час викладання нормативних історико-літературних курсів. Запропоновані висновки дисертаційної роботи зможуть застосувати дослідники комплексної проблеми “Міф і література”, вужче – сюжетно-образного матеріалу легендарно-міфологічної генези в контексті сучасності.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації були апробовані на таких конференціях: Всеукраїнська

наукова конференція “Літературна герменевтика та рецептивна теорія у сучасному науковому контексті” (Чернівці, 16–17 листопада 2006 р.), XV Міжнародна наукова конференція молодих науковців “Наука і вища освіта” (Запоріжжя, 17–18 травня 2007 р.), Міжнародна конференція “Інтертекстуальність у системі художньо-філософського мислення: теоретичні й історико-літературні виміри” (Луцьк, 23–24 квітня 2009 р.), VII Міжнародна наукова конференція “Русский язык и литература в школе и в ВУЗе: проблемы изучения и преподавания” (Горлівка, 13–16 вересня 2012 р.), Міжнародна науково-практична конференція “Русская литература и методика ее преподавания в современном поликультурном пространстве: автор – жанр – стиль” (Брест, 4–5 жовтня 2012 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 16 наукових праць, зокрема 10 у фахових виданнях, 6 додаткових публікацій, серед яких навчальний посібник.

Обсяг і структура дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел (237 позицій). Повний обсяг дисертації – 200 сторінок, з них – 177 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, вказано на її зв’язок із науковими програмами, зазначено мету дослідження та завдання, що передбачені поставленою метою, окреслено об’єкт, предмет дисертаційної роботи, обґрунтовано вибір методів дослідження, вказано методологічну основу роботи, визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію основних положень дисертації.

Перший розділ дисертації **“ДАВНЬОГРЕЦЬКА МІФОЛОГІЯ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ФУНКЦІОНУВАННІ”** містить три підрозділи, у яких обґрунтовано вибір термінологічного інструментарію дослідження, розглянуто стан вивчення міфологічних сюжетів та образів у сучасній науці, з’ясовано значущість дослідження міфологічної традиції в контексті сучасності, окреслено основні причини звертання художньої літератури різних культурно-історичних періодів до жіночих образів давньогрецької міфології.

У підрозділі 1.1. *“Теоретичні аспекти осмислення*

міфологічного сюжетно-образного матеріалу” проаналізовано проблему взаємодії понять “традиція” та “новаторство” в літературно-критичному дискурсі. Досліджено сучасний стан наукового вивчення проблеми термінологічного оформлення та семантики традиційного сюжетно-образного матеріалу, способів його відтворення в новому художньому контексті. Обґрунтовано вибір термінологічного інструментарію дисертаційної роботи. Теоретико-методологічною основою визначено наукові розробки А. Є. Нямцу (проблеми термінології, систематизація традиційного сюжетно-образного матеріалу за генетичними ознаками, прийоми та способи трансформації традиційних структур у новому контексті тощо).

У підрозділі 1.2. “Специфіка семантики та функціонування давньогрецької традиції” йдеться про загальні принципи переосмислення сюжетів, образів міфологічного походження. Розглянуто основні положення фундаментальних концепцій міфу ХХ ст. та погляди відомих дослідників щодо проблеми визначення міфу та взаємодії міфу й сучасності (О. М. Веселовський, А. В. Гулига, К. Леві-Стросс, Є. М. Мелетинський, Д. С. Наливайко, Н. Фрай, Дж. Фрезер, М. Еліаде, К. Г. Юнг). Проаналізовано класифікації форм переосмислення міфу в новому контексті. Основну увагу зосереджено на класифікації способів трансформації легендарно-міфологічної традиції А. Є. Нямцу, оскільки вона відображує трансформації класичного зразка на всіх рівнях утворення нової версії: сюжетно-фабульному, образному, жанровому та ін.

У підрозділі 1.3. “Жіночі міфологічні образи в контексті сучасної еволюції: загальні тенденції” окреслено основні причини звертання художньої літератури до міфологічних жіночих образів. Зауважено, що на активність упровадження міфологічних жіночих образів у художній контекст подальших епох вплинув характер ставлення до жінки на різних етапах розвитку давньогрецького суспільства. Проаналізовані історіографічні дослідження одностайні в тому, що місце жінки в давньогрецькому суспільстві та ставлення до неї дають вичерпне поняття про рівень розвитку соціуму.

Зауважено, що особливий інтерес сучасної літератури до традиційних жіночих образів античної міфології зумовлений закладеними в них архетипними характеристиками, які дають змогу побачити в жінці, з одного боку, слабкість і незахищеність, з іншого – силу духу, стійкість, непохитність характеру, готовність до самопожертви, що несподівано виникають у критичній ситуації.

З'ясовано, що серед багатьох варіантів переосмислення міфів із жіночим образом у центрі сюжетної дії найчисленніші сучасні версії, конфлікт яких побудований на протистоянні жінки різним проявам влади, а також сучасні сюжети за участю міфологічних героїнь, у яких порушено проблему особистих взаємин між жінкою та чоловіком.

Зазначено, що семантичні характеристики античних образів Антігони та Кассандри суголосні естетичним запитам літератури ХХ ст., зумовленими соціально-історичними умовами епохи. Наприклад, позиціонування Антігони як героїні-тираноборця зробило її популярною в найтрагічніші періоди ХХ століття. Ця усталена семантика здатна до розгалуження: у нинішньому сприйнятті Антігона асоціюється з антимілітаристським звучанням, виступає духовним орієнтиром у сучасних версіях з яскраво вираженою екзистенційною спрямованістю, де порушується проблема внутрішнього морального вибору людини, стає символом духовності у протистоянні сучасному дезорієнтованому соціуму тощо.

Різноплановість сприйняття образу Кассандри полягає в тому, що вона активно функціонує як у сучасних версіях з соціально-політичною проблематикою, де застерігає суспільство від трагічних помилок, так і в сюжетах, орієнтованих на дослідження особистих взаємин між чоловіком і жінкою (Кассандра та Агамемнон). Обидві героїні мають здатність до кардинального переосмислення в контексті сучасності за мінімального збереження усталених характеристик.

Другий розділ “ПРОЦЕС ТРАДИЦІОНАЛІЗАЦІЇ ТА ПРИНЦИПИ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ОБРАЗУ АНТІГОНИ” містить шість підрозділів, у яких розглянуто особливості процесу становлення та трансформації традиційного образу Антігони в різні культурно-історичні епохи.

У підрозділі 2.1. “Характер еволюції функціональних характеристик образу Антігони в міфологічному просторі” простежено еволюцію диференційних характеристик образу Антігони на різних етапах оформлення міфологічного сюжету. З'ясовано відсутність особистісного конфлікту між Антігоною та Креонтом у ранніх варіантах міфу (вчинок незаконного поховання брата героїня здійснює за підтримки другорядних персонажів міфу), що можна пояснити особливостями часу його виникнення – перехідного періоду розпаду родових відносин й формування

ранньокласових держав. Цей період характеризується початковим етапом пробудження та активізації особистісного первня в людині, тому реалізація Антігони як антагоніста представлена на рівні несміливих спроб прояву свого “я”. Формування усталених диференційних характеристик античної героїні та загострення драматичної напруженості основного конфлікту відбувається в епоху розвитку афінської демократії і знаходить своє втілення в трагедії Софокла.

У підрозділі 2.2. “Амбівалентність змістових характеристик Антігони в трагедії Софокла” обґрунтовано наявність у трагедії Софокла – протосюжету для наступних інтерпретацій – задатків амбівалентності домінантних рис античної героїні.

Проаналізовано коливання психологічного стану Антігони в процесі розвитку сюжетної дії трагедії, які дають змогу констатувати неоднозначність семантики античної героїні. З одного боку, дії Антігони зумовлені знанням прокляття, що тяжіє над родом Лабдакідів. З цього приводу образ Антігони обтяжений комплексом провини за гріхи свого роду, і героїня відчуває свій обов’язок не тільки в дотриманні та збереженні законів сім’ї, але й в очищенні роду від прокляття. З іншого ж боку, відчуття провини за гріхи роду й водночас розуміння своєї непричетності до їх учинення роблять Антігону жертвою обставин, що склалися.

У ході аналізу робиться висновок щодо характеру наростання внутрішніх суперечностей Антігони від рішучості та мужності на початку сюжетної дії до почуття самотності, відчаю й, зрештою, страху перед обличчям смерті у фіналі трагедії.

У підрозділі 2.3. “Антігона та Ісмена: мотив двійництва в античному сюжеті” з’ясовано роль образу Ісмени в античному сюжеті та сучасних версіях для зрозуміння внутрішньої психологічної роздвоєності Антігони. Звернено увагу на те, що ранні версії міфу, а також трагедія Есхіла “Семеро проти Фів”, поема Стація “Фіваїда” демонструють ідентичність світоглядних позицій Антігони та Ісмени, тоді як у Софокла представлена ідейна роз’єднаність сестер. Образ Ісмени розглянуто з позицій внутрішнього конфлікту Антігони. М’якість характеру, нерішучість у вчинках, страх, які притаманні Ісмені та втілені в Антігоні наприкінці трагедії дають змогу диференціювати Ісмену як двійника-антагоніста, що уособлює внутрішнє суперечливе “я” Антігони. У цьому випадку проаналізовано версію міфу про

Антигону, викладену від імені Ісмени – поему Я. Ріцоса “Ісмена” (1971). Робиться висновок, що в сучасному контексті Ісмена здатна функціонувати в ролі оповідача-посередника, який знає про суть внутрішніх переживань головної героїні й об’єктивно оцінює зображуване.

У підрозділі 2.4. “Трактування ідейного конфлікту сюжету про Антигону як демонстрація семантичної гнучкості міфологічного персонажа” здійснено аналіз теоретичних досліджень різних сфер наукового знання (Г.В.Ф. Гегель, С. К’еркегор, З. Фройд, Ж. Лакан, Ж. Дерріда, Вол. Соловійов, В. Н. Ярхо, А. Боннар, Дж. Батлер), у яких висловлено суперечливі думки щодо природи трагічного конфлікту між Антигоною та Креонтом у трагедії Софокла та трактування мотивації дій античної героїні.

У підрозділі 2.5. “Принципи переосмислення образу Антигони в літературі до ХХ століття” з’ясовано, що в художніх версіях до ХХ ст. ідейне протистояння Антигони та Креонта, як правило, неактуальне, тому образ античної героїні набуває іншого семантичного наповнення, яке відповідає естетичним запитам певного культурно-історичного періоду. Так, у середньовічному “Романі про Фіви” мотив незаконного поховання брата, а також трагічний конфлікт двох ідей змінюються любовною проблематикою. Спостерігається руйнування аксіологічних домінант образу Антигони, оскільки нівелюється її трактування як героїчної особистості, а разом із тим зникає й традиційний мотив протистояння героїні проявам тиранічної влади. Класицистичні твори (Ж. де Ротру, Ж. Расін) також розробляють любовну тематику античного протосюжета. Цікавою є функціональність образу Антигони в добу літератури італійського Рісорджіменто. Героїко-патріотичний пафос, властивий літературі цієї доби, збагачує образ Антигони богоборчим “прометеївським” началом.

У підрозділі 2.6. “Своєрідність реконструкції загальновідомого сюжету про Антигону в контексті ХХ століття” обґрунтовано активність звернення літератури ХХ ст. до історії античної героїні, виявлено основні тенденції переосмислення образу Антигони. Антигона ХХ століття – це не просто сестра, яка захищає родові закони, у новому контексті вона є символом, моделлю поведінки в екзистенційній ситуації, моральним орієнтиром трагічної епохи.

Досліджено, що в сучасних версіях кардинального

переосмислення зазнає світоглядний конфлікт між Антігоною й Креонтом, який у процесі рецепції виявляє таку трансформаційну тенденцію: протистояння Антігони та Креонта (конфлікт ідей) → конфлікт окремої особистості та тиранічної влади → конфлікт особистості та соціуму (натовпу). Зазначено, що трансформація античного першоджерела в творах Ж. Ануїя, Б. Брехта відбувається у формі “обробки”, тобто максимальному наповненні традиційного сюжету актуальними ідеями, проблемами сучасності.

Враховуючи міжмистецький характер функціонування традиційних структур, окрему увагу зосереджено на кінематографічних версіях історії Антігони, зокрема на екранізації “Антігони” Ж. Ануїя (Франція, 1974) та документальному кінофільмі “Німеччина восени” (ФРН, 1978), у якому спостерігаються чіткі алюзії на античний сюжет про Антігону – проведено паралелі долі Антігони та борців з тоталітаризмом у ФРН 70-х рр. XX ст.

Якісне ускладнення основного конфлікту протосюжета проаналізовано в повісті Д. Р. Попеску “Скорботно Анастасія йшла” (1967). Автор зосереджує увагу на осмисленні причин допустимості існування тиранічної влади. Класичний конфлікт переноситься у площину протистояння особистості та соціуму. Усупереч традиційному сюжету нова Антігона – Анастасія здійснює поховання незнайомого небіжчика, що робить її універсальною поведінковою моделлю збереження моральних орієнтирів у ситуації тотальної дегуманізації. Подібна проблематика характерна й для повісті Н. Габорович “Антігона з півночі” (1974). Трансформація традиційного сюжету представлена у формі оповідної переакцентуації. Прикладом дегероїзації образу Антігони в новочасному контексті є п’єса Я. Гловацького “Антігона в Нью-Йорку” (1992), у якій героїня зображується серед соціального прошарку бездомних людей. Аніта несе місію гуманності й милосердя – домінантних характеристик античної Антігони – у жорстокій реальності.

Проникнення в глибинні підтексти вчинків основних героїв міфу про Антігону демонструє роман А. Бошо “Антігона” (1997). Автор, психоаналітик за фахом, вперше здійснює спробу викладення історії Антігони від імені самої героїні. Антігона аналізує власне життя у формі сповіді, – у такий спосіб автор дає можливість зрозуміти мотивації її вчинків та проникнути у внутрішній світ героїні.

Третій розділ “ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕВОЛЮЦІЙНОЇ

ДИНАМІКИ ОБРАЗУ КАССАНДРИ В КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ” складається з п’яти підрозділів, у яких охарактеризовано трансформаційний діапазон образу Кассандри.

У підрозділі 3.1. *“Пророчий дар Кассандри в контексті античності як передумова еволюції образу”* зазначено, що в контексті античності міф про отримання Кассандрою пророчого дару є новаторським, оскільки відображує період зародження самоідентифікації особистості в давньому суспільстві. Зауважено, що антична Кассандра зазвичай відчуває провину за свій проступок перед Аполлоном, сприймаючи свій дар як покарання, що спровокувало назрівання в героїні деяких інтерпретацій певних психологічних комплексів. З’ясовано, що в античній рецепції міфу про Кассандру спостерігається усталене зображення героїні, пророкування якої супроводжується екстатичним станом, нападом безумства, що часто ставало основною причиною невіри оточуючих в її гіркі передбачення (Сенека, Есхіл). З цієї причини антична Кассандра часто пасивна у своїх діях, не відстоює власну правоту, страждає від свого призначення.

У підрозділі 3.2. *“Морально-психологічні антиномії образу Кассандри”* зауважено, що в культурологічному контексті різних епох простежується тенденція звернення до образу Кассандри в переломні періоди кризи історичної свідомості, коли в суспільстві назріває переоцінка духовних пріоритетів. У літературі до ХХ ст. образ Кассандри функціонує відповідно до запитів епохи-реципієнта, але при цьому кардинального переосмислення його диференційних характеристик не відбувається. Інтерес до амбівалентної природи міфологічної Кассандри активізується в літературі перехідного періоду кінця ХІХ – початку ХХ ст., сповненої відчуттям певного катастрофізму часу. Особливість образу Кассандри передрікати й водночас відчувати провину за свій дар трансформується у внутрішнє протистояння між сміливими пророкуваннями та сумнівом у їх правдивості. Вираження такого роду трагічності давньої героїні властиве для драматичної поеми Лесі Українки *“Кассандра”* (1907), у якій через глибокий психологічний аналіз здійснюється чіткий зв’язок міфологічного образу з суспільно-політичними змінами сучасної авторові епохи. Зіткнення із соціумом породжує в Кассандрі почуття самотності, страху та сумнівів у правоті власних передбачень. Її пророцтва

позбавлені логічного пояснення, картини її видінь носять інтуїтивний характер, що породжує презирство з боку її оточення.

У підрозділі 3.3. *“Кассандра й Агамемнон: еволюційний характер взаємин героїв”* проаналізовано твори Г. Е. Носсака “Кассандра” (1948) та Н. Акуленко “Тверде й м’яке” і робиться висновок, що у зв’язку з активністю звернення до образу Кассандри в літературі різних культурно-історичних епох можна спостерігати її художню еволюцію від класичної пророчиці, яка передрікає в екстатичному стані, до сучасної жінки, проникливість якої дає змогу їй тверезо оцінити ситуацію навколо й передбачити майбутній розвиток подій. Стверджується, що повість Н. Акуленко є своєрідним дописуванням твору Г. Е. Носсака. В обох творах, сконцентрованих на дослідженні взаємин між Кассандрою й Агамемноном, очевидною є внутрішня схожість героїв. Агамемнон сприймається жертвою різного роду життєвих обставин, що робить його подібним до Кассандри. У зазначених творах Кассандра постає символом вищого знання про гуманність і всепрощення. Вважаючи роль провісниця безглуздою, вона зрікається сану жриці й обирає своїм головним призначенням самопожертву заради духовного спасіння ближнього.

У підрозділі 3.4. *“Осучаснення традиційних доміант образу Кассандри”* зазначено, що найбільша частина рецепцій міфу про Кассандру в контексті ХХ ст. пов’язана із загостренням екзистенційних суперечностей сучасної цивілізації. Актуалізація теми античної Трої в культурному контексті ХХ ст. має різноплановий трансформаційний діапазон. Загибла цивілізація особливо цікавить сучасну людину, яка опинилася в ситуації відчуття краху сучасного світу. Через насиченість різного роду катаклізмами, війнами, література цього періоду демонструє принципово нові, часом тільки дотичні до протосюжету, трансформаційні варіанти історії про Троянську війну, невід’ємною частиною якої є розповідь про долю Кассандри. Так, К. Вольф у романі “Кассандра” (1983) виводить Кассандру в центр оповіді, демонструючи жіночий погляд на Троянську війну та політику Іліона під час війни. Авторка досліджує психологічний стан Кассандри, як особистості, що знаходиться в опозиції, внутрішньому відторгненні всього, що відбувається в Трої. Кассандра викриває недоліки політичної системи Трої, за її передріканнями ховається єдине ствердження – у загибелі Іліона

винні самі троянці, тому її пророцтва позбавлені чудесної основи, їх можна пояснити за допомогою логіки: вона бачить реальне й знає те, чого інші просто не бажають знати.

У підрозділі 3.5. *“Есхатологічна проєкція змістових характеристик образу Кассандри в сучасному контексті”* описано процес руйнування традиційної характеристики Кассандри в сюжетах з яскраво вираженою есхатологічною спрямованістю. З’ясовано, що історія долі троянської провісниці у таких версіях є непопулярною, авторів більше цікавить усталена функція Кассандри пророкувати трагічні події (М. Харитонов “Кассандра” (2007), Б. Вербер “Дзеркало Кассандри” (2009), М. Баранецький “Голова Кассандри” (1983) та ін.). Подібні інтерпретації здійснені у формі апокрифізації, унаслідок чого функціональність образу Кассандри набуває рис емблематичності.

Прогнозування потенційного майбутнього в романі Ч. Айтматова “Тавро Кассандри” (1996) здійснюється шляхом поєднання науково-фантастичного й міфологічного пластів: функціями Кассандри передрікати трагічні події наділений узагальнений фантастичний образ кассандро-ембріонів, космічний монах Філофей та футуролог Борк. Організація такої масштабної формально-змістовної структури роману підпорядкована основній ідеї – осмислити кризовий стан сучасної цивілізації, яка знаходиться на межі самознищення, та прогнозувати шляхи майбутнього розвитку людства.

ВИСНОВКИ

Висновки містять підсумки проведеного дослідження:

Особливості трансформації протосюжету та змістових характеристик міфологічних образів Антігони та Кассандри засвідчують їх універсальну спрямованість на ідейно-естетичні потреби окремої епохи-реципієнта.

Основні сучасні суперечливі характеристики образів Антігони й Кассандри закладені в античному протосюжеті. Дослідження образу Антігони Софокла з позицій сучасності дає змогу припустити, що в античній героїні закладені потенційні амбівалентні риси, які тією чи тією мірою представлені в сучасніших версіях. Характер наростання внутрішніх суперечностей героїні визначений як трагічне поєднання родового обов’язку та безвиході ситуації, що склалася, які у своїй

сукупності провокують еволюцію відчуттів Антігони від рішення про добровільну жертвність до почуття самотності, відчаю й, зрештою, страху перед обличчям смерті.

Потенціал антонімічності змістових домінант образу Антігони, закладений у трагедії Софокла, змушує звернути увагу на образ Ісмени. Низка античних інтерпретацій зображує ідентичність світоглядних позицій обох сестер, і лише в трагедії Софокла вони постають свого роду антагоністами. Виходячи із зазначених вище припущень стосовно імпліцитно виведених амбівалентних рис образу Антігони, внутрішню двоїстість Антігони варто розглядати як конфлікт героїні з Ісменою всередині себе.

Особливої актуальності Антігона як героїня-тираноборець набуває в літературі ХХ ст. Аксиологічна семантика образу вдало вписується в контекст духовних пошуків трагічної епохи. Трансформаційна поліфонія виявляє різнопланове збагачення традиційної семантики античної героїні. У нових версіях вона протистоїть не окремому диктатору, але цілій системі тоталітарного правління, рішуче виступає проти мілітаризму. Тут вона не просто сестра, яка захищає родові принципи, а символ героїзму та самопожертви, модель поведінки в ситуації морального вибору. Постулюючи принцип “я народжена любити, а не ненавидіти”, Антігона виступає проти дегуманізації соціуму, виконує місію любові та гуманності в жорсткій реальності. Сучасні автори звертають особливу увагу на мотивації вчинків Антігони, заглиблюючись у дослідження її внутрішнього світу. У подібних версіях відзначена актуалізація екзистенційної проблематики, зокрема, проблема індивідуального вибору людини у складній життєвій ситуації, а найбільш поширеними формами переосмислення традиційного сюжетно-образного матеріалу стають прийоми обробки, оповідної переакцентуації, функціональність заголовку.

На більшість сучасних трактувань образу Кассандри вплинула її характеристика божевільної провісниці, закладеної в античних версіях, що стало передумовою для невіри оточуючих у її пророцтва. Антична Кассандра пасивна, вона лише констатує факт майбутньої загибелі Трої, але не володіє даром переконання.

Подібну характеристику троянської віщунки розвиває Леся Українка в драматичній поемі “Кассандра”. Її героїня віщує в умовах нерозуміння та презирства, що породжує в ній низку

внутрішніх суперечностей. У розпачі від ставлення близьких до неї, Кассандра постає слабкодухою, змушеною сумніватися у власних пророцтвах. У стані вигнанниці вона відчуває самотність, страх перед майбутнім, не наважуючись змінити ситуацію.

Під час художньої еволюції образ Кассандри позбавляється характеристики божевільної провісниці. На сучасному етапі розвитку соціуму змалювання екстатичної Кассандри стає неактуальним, виникає потреба в героїні, яка не пророкує інтуїтивно, але констатує, бачить очевидне. Кассандра ХХ ст. тверезо оцінює реальність, вона вирізняється проникливістю, чітко бачить недоліки теперішнього, тому для неї не становить великих труднощів передбачати можливий розвиток ситуації в майбутньому. У подібних версіях античний образ піддається дегероїзації, а троянська пророчиця набуває актуальних для сучасних потреб рис звичайної людини, що гостро відчуває суперечності свого часу.

Найбільш виразно нова характеристика Кассандри описана у творах, що досліджують природу та еволюцію стосунків між Кассандрою та Агамемноном. У повісті Н. Акуленко “Тверде і м’яке”, яка стала оригінальним дописуванням оповідання Г. Е. Носсака, Кассандра відмовляється від безглуздої, на її погляд, ролі пророчиці, важливішим для неї є служіння ближньому в ім’я його духовного спасіння.

Актуальним для літератури кінця ХХ ст. стає есхатологічне наповнення античного міфу про Кассандру. У подібних сюжетах спостерігається розширення масштабів її пророцтв: Кассандра попереджає про апокаліпсис цивілізації, який настане, якщо людство не осмислить можливі наслідки своєї духовної деградації. Історія життя самої Кассандри в подібних версіях стає неактуальною, цікавість викликає лише її функція пророка трагічних подій, унаслідок цього іноді феноменом Кассандри наділений чоловічий персонаж. У романі Ч. Айтматова “Тавро Кассандри” місію античної провісниці попередити людство про неминучу фізичну катастрофу через духовну деградацію виконують одразу три персонажі: футуролог Борк, монах Філофей та умовний образ кассандро-ембріонів як “радарів” духовної катастрофи людства.

На прикладі проаналізованих трансформацій образів Антігони й Кассандри простежується їх універсальна суголосність запитам та актуальним проблемам сучасності. Автори прагнуть підкреслити

ідейно-семантичні можливості традиційних структур, віднайти зв'язок між минулим, сьогоденням та майбутнім, зазирнути в потаємні глибини людської душі.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

Статті у наукових фахових виданнях

1. Тарангул І. Л. Своеобразие переосмысления традиционных структур в драматургии Е. Шварца / И. Л. Тарангул // Питання літературознавства : [науковий збірник]. – Чернівці : Рута, 2006. – Вип. 71. – С. 90–94.
2. Тарангул І. Л. К проблеме рецепции мифа о Кассандре в творчестве Леси Украинки / И. Л. Тарангул // Біблія і культура : [науково-теоретичний журнал] / [за редакцією А. Є. Нямцу]. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 10. – С. 142–147.
3. Тарангул І. Л. Функционирование архетипических концептов в европейском культурологическом дискурсе / И. Л. Тарангул // Філологічні студії : [збірник наукових праць]. – Луцьк, 2008. – № 1–2. – С. 165–170.
4. Тарангул І. Л. Художественная обработка традиционного материала в драматургии XX века / И. Л. Тарангул // Біблія і культура : [збірник наукових статей] / [за редакцією А. Є. Нямцу]. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 8–9. – С. 92–95.
5. Тарангул І. Л. Своеобразие переосмысления мифа об Антигоне в литературном контексте XX века / И. Л. Тарангул // Біблія і культура : [науково-теоретичний журнал] / [за редакцією А. Є. Нямцу]. – Чернівці : Рута, 2009. – Вип. 11. – С. 229–232.
6. Тарангул І. Л. “...Я завжди чую горе, бачу горе, а показати не вмю” : морально-психологічні антинорми образу Кассандры в інтерпретації Леси Украинки / И. Л. Тарангул // Волинь філологічна : текст і контекст. Інтертекстуальність у системі художньо-філософського мислення : теоретичні й історико-літературні виміри : [зб. наук. праць]. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – Вип. 7. – С. 321–328.
7. Тарангул І. Л. Архетипические константы образа Кассандры в литературе / И. Л. Тарангул // Біблія і культура : [науково-теоретичний журнал] / [за редакцією А. Є. Нямцу]. – Чернівці : Рута, 2010. – Вип. 12. – С. 107–112.
8. Тарангул І. Л. Процесс аксиологической традиционализации мифологического материала в культурологическом дискурсе /

- И. Л. Тарангул // Біблія і культура : [науково-теоретичний журнал] / [за редакцією А. Є. Нямцу]. – Чернівці : Рута, 2010. – Вип. 13. – С. 339–343.
9. Тарангул І. Л. Своєрідність трансформації легендарно-міфологічних структур у літературі ХХ ст. / І. Л. Тарангул // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки : [збірник наукових праць]. – Луцьк, 2010. – Випуск 11 : Філологічні науки. Літературознавство. – С. 244–248.
10. Тарангул І. Л. Аксиологическая миссия мифа в литературе / И. Л. Тарангул // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. праць]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 598. Романо-слов'янський дискурс. – С. 92–96.

Додаткові публікації

1. Тарангул І. Л. Аксиологическая функциональность женских мифологических образов в литературном контексте ХХ века : [учебное пособие] / И. Л. Тарангул. – Черновцы : Рута, 2009. – 40 с.
2. Тарангул І. Л. Трансформація міфологічного сюжету в контексті європейської літератури ХХ ст. / І. Л. Тарангул // Науковий вісник Чернівецького університету : [збірник наукових праць]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 466–467 : Філософія. – С. 217–221.
3. Тарангул І. Л. Міжкультурний діалог : сучасні трансформації універсальних християнських контекстів / І. Л. Тарангул // Релігія та Соціум. Часопис. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – № 2(4). – С. 106–109.
4. Тарангул І. Л. Образ Кассандри : шлях від античності до сучасності (до проблем аксіологічного універсуму) / І. Л. Тарангул // Науковий вісник Чернівецького університету : [збірник наукових праць]. – Чернівці : Чернівецький ун-т, 2010. – Вип. 504–505: Філософія. – С. 185–189.
5. Тарангул І. Л. Сучасні акценти рецепції міфологічного сюжету про Кассандру / І. Л. Тарангул // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. праць]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 621–622 : Філософія. – С. 200–203.
6. Тарангул І. Л. Есхатологічне наповнення семантики традиційного образу Кассандри в сучасному контексті / І. Л. Тарангул // Русский язык и литература в школе и в вузе : проблемы изучения и преподавания : [сб. науч. тр.]. – Горловка :

Изд-во ГГПИИЯ, 2012. – С. 508–513.

АНОТАЦІЯ

Тарангул І. Л. Жіночі образи в міфологічному просторі (історико-літературні аспекти). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.04 – література зарубіжних країн. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України, Київ, 2013.

Дослідження присвячено комплексному аналізу основних тенденцій функціонування міфологічних образів Антігони й Кассандри в літературі ХХ ст. Описано основні етапи традиціоналізації та подальшого переосмислення образів античних героїнь. Окреслено семантично активні для сучасних трансформацій компоненти протосюжета. У ході аналізу сучасних семантичних зрушень образів Антігони й Кассандри з'ясовано, що їх трансформаційний діапазон закладений в античних версіях.

Проаналізовано форми та способи відтворення змістових характеристик образів Антігони й Кассандри в нових версіях (обробка, дописування, апокрифізація, оповідна переакцентуація). Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що міфологічні образи Антігони й Кассандри в процесі трансформації мають універсальну здатність до семантичної рухливості, органічного пристосування до естетичних потреб іншої культурно-історичної епохи.

Ключові слова: традиція, міф, традиційні сюжети та образи, трансформація.

АННОТАЦИЯ

Тарангул И. Л. Женские образы в мифологическом пространстве (историко-литературные аспекты). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.04 – литература зарубежных стран. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины, Киев, 2013.

Диссертация посвящена комплексному анализу основных тенденций функционирования мифологических образов Антигоны и Кассандры в литературе ХХ в. Исследованы основные этапы

традиционализации и дальнейшего переосмысления образов античных героинь. Обозначены семантически активные для современных трансформаций компоненты протосюжета. В ходе анализа современных семантических сдвигов образов Антигоны и Кассандры выявлено, что их трансформационный диапазон заложен в античных версиях. Наибольшая активность обращения к образам Антигоны и Кассандры отмечается в литературе XX в., что обусловлено особой трагичностью эпохи. Исторические катаклизмы, насыщенность вооруженными конфликтами спровоцировали заострение экзистенциальных противоречий отдельного индивида. Возникает потребность поиска утраченных нравственных ориентиров для предотвращения духовной деградации социума, поэтому образы Антигоны и Кассандры, помещенные в новые исторические условия, чаще всего выступают в роли поведенческих или психологических моделей.

Проанализированы формы и способы воссоздания содержательных характеристик образов Антигоны и Кассандры в новых версиях (обработка, дописывание, апокрифизация, повествовательная переакцентуация). Проведенный анализ позволяет утверждать, что в процессе трансформации образы Антигоны и Кассандры проявляют универсальную способность к семантической подвижности, органическому приспособлению к эстетическим потребностям иной культурно-исторической эпохи.

Ключевые слова: традиция, миф, традиционные сюжеты и образы, трансформация.

SUMMARY

Tarangul I. L. Female images in the mythological space (historical – literary aspects). – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology, Speciality 10.01.04 – Literature of Foreign Countries. – Taras Shevchenko Kyiv National University Ministry of education and science of Ukraine – Kyiv, 2013.

The thesis is dedicated to the complex analysis of the main tendencies of functioning of Antigona and Cassandra mythological images in the literature of XX century. The main factors of formation of Antigona and Cassandra traditional images and their further re-comprehension were investigated. Semantically active components of the original plot for modern transformations were determined. While using the analysis of modern semantic changes in the images of Antigona and

Kassandra we have defined that their transformational range has been founded in the ancient versions. The forms and the ways of using content characteristics of Antigona and Kassandra images in new plots were analysed. Due to the analysis performed we can confirm that the mythological images of Antigona and Kassandra in the process of transformation have shown the universal ability to the semantic movement, organic adaptability to the aesthetic needs of another cultural – historical epoch.

Key words: tradition, myth, traditional plots and images, transformation.